
МЕТОДОЛОГІЯ І ТЕОРІЯ ПЕДАГОГІКИ

УДК 37.013:42;002.8:30

**КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПАРАДИГМИ
ВИХОВАННЯ**

Алексєєнко Т. Ф.

У статті запропоновано нову методологію концептуалізації знання у галузі виховання; сформульовано дефініцію, здійснено її онтологічне осмислення; обґрунтовано сутність і зміст соціально-педагогічної парадигми виховання; визначено та розкрито основні механізми її імплементації у соціально-педагогічну практику.

Ключові слова: соціально-педагогічна парадигма виховання, соціально-педагогічні механізми реалізації, методологія.

В статье предложено новую методологию концептуализации знания в сфере воспитания; сформулировано дефиницию, осуществлено ее методологическое осмысление; обосновано сущность и содержание социально-педагогической парадигмы воспитания; определено и раскрыто основные механизмы ее имплементации в социально-педагогическую практику.

Ключевые слова: социально-педагогическая парадигма воспитания, социально-педагогические механизмы реализации, методология.

The paper proposes a new methodology for conceptualizing knowledge in the field of education; a definition is formulated, its ontological understanding is provided; the essence and content of the socio-pedagogical paradigm of education is substantiated; the main mechanisms of its implementation in the socio-pedagogical practice are identified and described.

Key words: socio-pedagogical paradigm of education, socio-pedagogical mechanisms of implementation, methodology.

Перед сучасним суспільством стоять складні і багатоаспектні виховні проблеми. Їх детермінованість різними процесами, багато з яких є новими чи недостатньо вивченими, навіть в чомусь неочікуваними, практично унеможливорює спрощений підхід до розуміння і здійснення виховання, тобто його замкнення в межах одного соціального інституту. Внаслідок різних глобалізаційних, революційних чи реформаторських перетворень, якими насичене наше життя в останні десятиріччя, інших викликів соціокультурної ситуації, ускладнились практично всі соціальні явища, в тому числі зміст і умови виховання. Це знаходить своє віддзеркалення у загальній соціокультурній ситуації країни, становищі вразливих категорій дітей і сімей, в різних векторах соціального розвитку дітей і молоді та моделях їхньої поведінки. Великі виховні можливості самого життя, в яке включена дитина, її найближче оточення, в якому ще переважає стихійний компонент, означає, що потрібно враховувати не тільки цілеспрямований педагогічний вплив на особистість, але й усю багатогранність соціальних впливів.

А це значить, що адаптивна методологія, вироблена у 1960–1970 роки минулого століття радянською педагогікою, в основу якої покладалося звужене розуміння виховання як таке, що базується виключно на “формувальній” та “навчальній” міфологемах, не відповідає стану і потребам сучасності. Відтак постає гостра потреба виробити такі концептуальні підходи, які могли б стати засадами розвитку нової, соціально-педагогічної парадигми виховання.

Це складне наукове завдання фундаментального характеру, оскільки передбачає вироблення якісно нової методології. Воно не може бути вирішеним швидко, але є перспективним, оскільки значною мірою зближує науку і практику у розв'язанні складних соціально-педагогічних проблем, які ставить реальне життя, а отже, матиме цілком вимірюваний соціальний ефект, якого так очікують від сучасної педагогіки.

У такому науковому пошуку на перше місце виходить проблема онтології, тобто визначення базових понять та відношень між ними, їх концептуалізація навколо провідної ідеї як стратегічної мети [1]. Концептуально провідна ідея соціально-педагогічної парадигми виховання вже відображена у сутності й призначенні соціальної педагогіки та сутності категорії “соціально-педагогічна парадигма”. Коротко зупинимось на цій тезі.

Соціальна педагогіка – це галузь педагогіки, яка вийшла за межі її традиційних уявлень і вивчає особистість у середовищі та у конкретній соціальній ситуації (тобто об'єктивно, у сукупності цілеспрямованих і стихійних впливів), досліджує ті взаємозв'язки та умови їх оптимізації, які між особистістю та середовищем виникають. На відміну від класичної педагогіки у центрі її уваги не тільки діти, а й сім'ї, інші дорослі, значущі ровесники, які є агентами соціалізації, тобто впливають на соціальний розвиток особистості. В ній немає середньої дитини, середньої сім'ї, середнього громадянина і тому подібне, а є конкретні індивіди чи особистості, конкретні цільові групи, в першу чергу ті, що знаходяться у ситуації соціального ризику, їхні актуальні потреби і можливості. Тому вона розвивається як адресно зорієнтована. Сферою застосування соціальної педагогіки є не тільки школи, а й спеціалізовані центри і служби, створені для соціально вразливих категорій дітей, молоді та сімей, а також різні громади, зокрема: територіальні, учнівські, батьківські, релігійні тощо, а також дитячі об'єднання [7].

Відповідно до таких уявлень щодо сутності і змісту соціальної педагогіки, сфер її застосування нині здійснюється підготовка майбутніх соціальних педагогів у ВНЗ України. Проте консерватизм педагогіки як класичної науки по відношенню до нового знання, що розвивається в її надрах, ще й досі інколи виявляється у запереченні її специфіки та в автоматичному перенесенні уявлення про те, що соціальна педагогіка, як і педагогіка, – це наука про дитину, про виховання у школі. Але це суперечить сутності галузі знання, світовим тенденціям її розвитку і стримує розвиток теорії соціальної педагогіки в Україні. З огляду на це варто наголосити, що соціальна педагогіка у класифікаторі галузей знання в Україні визначена як окремий напрям і має свій окремий шифр. Отже, специфіка офіційно визнана. І дискусії з цього питання бажано припинити.

Парадигма ж традиційно розглядається як поняття методології науки. Парадигмальний підхід забезпечує формування нових механізмів для пояснення практики на рівні і теорії, і методології. Отже, на понятійному рівні категорія “соціально-педагогічна парадигма” задає межі наукового пошуку на певному світоглядному фундаменті, а саме з позиції специфіки соціальної педагогіки, про яку вже було сказано вище.

З наукової позиції основою для виокремлення соціально-педагогічної парадигми стало вивчення методологічних зв'язків соціальної педагогіки з іншими науками і науковими дисциплінами в рамках її методологічних основ. На основі узагальнення та осмислення вже напрацьованого у теорії і практиці соціальної педагогіки можна зробити висновок, що методологічно соціально-педагогічна парадигма виховання повинна розвиватися на системному, комплексному, оптимізаційному і культурологічному загальнонаукових підходах, які в межах даної парадигми набувають соціально-педагогічного змісту:

– *системний* дозволяє визначити сукупність елементів соціально-педагогічної діяльності, пізнати, вивчити, дослідити об'єкт на конкретному рівні цілісного аналізу; обґрунтувати сукупність соціально-педагогічних умов формування цілісного виховного середовища;

– *комплексний* сприяє забезпеченню цілісного підходу в оптимізації умов соціалізації особистості;

– *оптимізаційний* виявляється у варіативності пізнання і перетворення соціально-педагогічної практики, виборі кращого, найбільш оптимального до конкретних умов і завдань розвитку особистості і її середовища;

– *культурологічний* слугує виокремленню соціальних і культурних цінностей, що покладаються в основу всіх оптимізаційних соціально-педагогічних перетворень у різних типах виховних середовищ та процесу інтеріоризації цінностей особистістю.

Такий аналіз дає підстави стверджувати, що сутність соціально-педагогічної парадигми виховання полягає у визнанні єдності трьох соціально-педагогічних процесів, які відбуваються у різних типах соціальних середовищ під впливом спеціально організованої діяльності. До таких процесів відносяться:

1) процеси оптимізації соціального розвитку особистості (позитивна соціалізація);

2) процеси включення людини у соціум (інтеграція);

3) процеси педагогічного перетворення соціуму (педагогізація середовища).

Отже, дана парадигма виховання враховує особистісні та середовищні фактори виховання, в тому числі їх поліфакторність та полісуб'єктність.

Змістово соціально-педагогічна парадигма виховання передбачає об'єднання в собі 2-х концептуальних і дуже продуктивних ідей, які паралельно розроблялися в теорії соціальної педагогіки у 20–30-ті рр. ХХ ст., а саме:

1) запропоновану П. Наторпом, який розглядав соціальну педагогіку як напрям інтеграції виховних сил суспільства з метою підвищення культурного рівня народу; а в її змісті пропонував розглядати передумови, методи і засоби виховання людини у суспільстві, для суспільства і через суспільство [5; 6];

2) запропоновану Г. Нолем і Г. Боймером, які зводили соціальну педагогіку до соціальної допомоги бездопоміжним дітям, їх опіки, профілактики правопорушень неповнолітніми [8].

Перша, на мій погляд, ще отримає своє визнання у перспективі. А на сьогодні в Україні, вважаю, вона вже представлена у педагогічній спадщині В. Сухомлинського і О. Захаренка, які у територіальних громадах с. Павлиш Кіровоградської області та с. Сахнівки Черкаської області створили, можливо, в чомусь інтуїтивно, але дуже прогнозовано, цілісні виховні середовища дитини як соціально-педагогічні конструкти.

Друга – достатньо успішно упроваджується у ході реформування інтернатних закладів, влаштування у сім'ї дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, а також у різних інших соціально-педагогічних технологіях, в тому числі проектних технологіях профілактики сирітства і девіантної поведінки. Вона вже підтверджує свою високу ефективність у соціально-педагогічній практиці.

Однак сучасні реалії потребують розширення первинних концептуальних ідей щодо розвитку соціально-педагогічної парадигми виховання і щодо механізмів їх імплементації. Таке розширення можливе, насамперед, в об'єднанні ідей названих теорій, а також шляхом визначення нових ідей. Базовими ідеями щодо механізмів розвитку сучасного виховання в рамках такої парадигми можуть бути наступні: соціально-педагогічної солідарності, соціально-педагогічного партнерства, міжсекторальної взаємодії, проектування соціально-педагогічного середовища. Коротко розглянемо, в чому розкривається їх соціально-педагогічний зміст.

Соціально-педагогічна солідарність передбачає згуртування, солідарну єдність суспільства навколо соціально значущої мети шляхом інтеграції виховних сил суспільства у побудові цілісного виховного простору та вибудовування стратегії і тактики педагогічно доцільної взаємодії громадянського суспільства та владних структур у розв'язанні актуальних соціальних-педагогічних проблем і завдань на основі співпадання особистісних, суспільних і державних інтересів у вихованні підростаючих поколінь. Відсутність солідарності у соціально-педагогічній діяльності призводить до домінування відомчих інтересів, дублювання функцій у різних інституціях та установах, отримання викривленої статистики а отже, розпорошення матеріальних і людських ресурсів, неузгодженості (інколи протирічності) дій, що здатне не тільки скомпроментувати будь-яку конструктивну ідею, а й створити ризики для її втілення.

Соціально-педагогічне партнерство розкривається як оптимізація сумісної діяльності на основі діалогової взаємодії і узгодженої співпраці між різними соціальними інститутами у соціальному захисті, супроводі, соціально-педагогічній підтримці вразливих категорій сімей та дітей, інших цільових груп. Адже вирішення всього комплексу проблем тих, хто знаходиться в зоні соціального ризику, неможливе без об'єднання зусиль на міжвідомчій основі державних органів влади, спеціальних відомств, громадських організацій та комерційних структур. Розрізнені та епізодичні зусилля малоєфективні.

Міжсекторальна взаємодія розкривається як регулярні спільні заходи організацій громадянського суспільства і владних структур у побудові загальнонаціональної системи виховання, реагуванні на глобалізаційні виклики, подоланні складних соціально-педагогічних явищ; як спільне здійснення соціально важливих програм; підтримка кращих соціально-педагогічних ініціатив; як участь громадськості у формуванні та реалізації державної сімейної та молодіжної політики.

Проектування соціально-педагогічного середовища передбачає використання у практиці виховання форм і соціально-педагогічних технологій, що сприяють: профілактиці негативних соціальних явищ (наприклад, наркоманії, девіантної поведінки, поширенню ВІЛ/СНІДу, злочинності та ін.), утвердженню здорового способу життя; підтримці особистісного розвитку; оптимізації взаємодії групи і особистості; формуванню толерантності, патріотизму, інших базових соціальних цінностей, соціально значущих якостей; створенню сприятливого для життя і діяльності довкілля; розгортання добродійності (тобто волонтерства) тощо.

Зауважимо, що названі механізми ще недостатньо опрацьовані, поширені й упроваджені, хоча і набувають у суспільстві та науково-педагогічній сфері все більшого визнання. Основні положення розвитку соціально-педагогічної парадигми виховання, їх наукове обґрунтування чітко прослідковуються й у доробку лабораторії соціальної педагогіки Інституту проблем виховання НАПН України. Особливе місце у ньому належить розробці та обґрунтуванню соціально-педагогічних технологій, інноваційних за своїм характером і змістом, зокрема пов'язаних з: розвитком нових типів сімейних середовищ і влаштуванням в них дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування; підготовкою кандидатів у прийомні батьки і батьки-вихователі; соціального супроводу прийомних сімей, Дитячих будинків сімейного типу і сімейно орієнтованих будинків; формуванням базових соціальних цінностей та соціально значущих якостей особистості; включення дітей у соціально-ціннісну проектну діяльність; ресоціалізації неповнолітніх засуджених у місцях позбавлення волі та інше. За нашої участі та під нашим науковим керівництвом вдалося здійснити дисертаційні дослідження з надзвичайно актуальних і складних соціально-педагогічних проблем, тісно пов'язаних з вихованням, наприклад, щодо: профілактики торгівлі дітьми та їх експлуатації в найгірших видах праці; профілактики безпритульності; профілактики ВІЛ / СНІДу у неповнолітніх засуджених; розвитку інтегрованих соціальних служб для вразливих категорій сімей і дітей; розвитку "Центрів матері і дитини"; соціально-педагогічної роботи у територіальній громаді; соціального захисту прав дитини засобами соціальної реклами; профілактики комп'ютерної адикції; підтримки просоціальної ініціативи молоді; виховного потенціалу національної скаутської організації "Пласт"; інтеграції інвалідів у відкритий соціальний простір; побудови інклюзивного освітнього простору; формування соціальної компетентності, відповідальності, соціально-моральної позиції особистості, навичок життєвого самовизначення; полікультурного виховання в "Артеку"; здорового способу життя; розвитку волонтерського руху у студентському середовищі та багато інших.

Стратегічно ми рухаємося до реалізації такого важливого завдання функціонування науки, як зближення та узгодженості в діяльності з освітнім комплексом і практиками, з громадськими організаціями, які працюють в інтересах дітей, до співпраці з батьківською громадськістю. Як приклад діяльності щодо активізації батьківської та педагогічної громадськості можна назвати започаткований відкритий конкурс під назвою "Разом! Партнерство школи і сім'ї", співорганізаторами якого є Інститут проблем виховання НАПН України і безпосередньо лабораторія соціальної педагогіки, що входить до його структури.

Основна ідея такого конкурсу – виявити кращий досвід та інновації партнерської взаємодії школи, сім'ї, інших інституцій та громад у поліпшенні умов виховання підростаючої особистості, утвердженні сімейних і суспільних цінностей, розвитку духовності.

Нові параметри парадигми виховання неминуче задаються трансформацією соціальних ідеалів і цінностей, які відображаються у різних моделях соціальної поведінки, конструюванні персональної системи цінностей та ідентифікаційних структурах особистості. Отже, формування нової парадигми виховання є закономірною відповіддю на змінену соціально-культурну ситуацію.

Надзвичайно важливим є те, що соціально-педагогічна парадигма виховання вибудовується навколо соціально значущих цілей і цінностей та тих концептуальних ідей, можливих механізмів їх реалізації, що стратегічно працюватимуть на цілісний підхід у подоланні негативних соціальних явищ, активізацію громади у цьому процесі, пошук та упровадження інновацій, що передбачають так необхідний позитивний соціальний ефект.

Література

1. Алексєєнко Т. Ф. Роль концептуалізації у розвитку соціально-педагогічного знання / Т. Ф. Алексєєнко // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – Луганськ : Луганський національний університет імені Тараса Шевченка, 2013. – Вип. 4. – С. 66–72.
2. Алексєєнко Т. Ф. Концептуальні засади соціально-педагогічної парадигми виховання / Т. Ф. Алексєєнко // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції “Соціально-педагогічна парадигма виховання: сутність та шляхи реалізації”. – Ніжин, 2014. – С. 12–13.
3. История социальной педагогики : учеб. пособие / под ред. М. А. Галагузовой. – М. : ВЛАДОС, 2000. – 544 с.
4. Лифинцев Д. В. Исторические аспекты дискуссии о предмете и содержании понятия “социальная педагогика” в Западной Европе / Д. В. Лифинцев // Актуальные проблемы профессионально-педагогического образования : межвуз. сб. науч. тр. / под ред. Е. А. Левановой. – Калининград : Изд-во КГУ, 2001. – Вып. 11. – С. 43–47.
5. Наторп П. Социальная педагогика. Теория воспитания воли на основе общности / П. Наторп. – СПб., 1911. – 360 с.
6. Наторп П. Культура народа и культура личности / П. Наторп // Шесть лекций П. Наторпа / пер. с нем. М. М. Рубинштейна. – СПб., 1912. – 189 с.
7. Соціальна педагогіка : словник-довідник / за заг. ред. Т. Ф. Алексєєнко. – Вінниця : Планер, 2009. – 542 с.
8. Müller-Freienfels R. Psychologie der deutschen Menschen und seiner Kultur / R. Müller-Freienfels. – München : C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung Oskar Beck, 1922. – 228 S.